

Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2023, 711-745

Yaklaşan Son Sâat'in Ön Göstergeleri

Mustafa Kayhan

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Associate Professor, Gumushane University, Faculty of Theology,

Department of Tafsir

Gümüşhane, Türkiye

mustafakayhan@gumushane.edu.tr

orcid.org/0000-0003-1817-6322

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 22 Aralık / December 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı/ Issue: 21 Sayfa /Page: 711-745.

Atıf / Cite as: Kayhan, Mustafa. "Yaklaşan Son Sâatin Ön Göstergeleri [Pre-indicators of the Approaching Last Hour]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 21 (December 2023): 711-745.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1355798>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>

Pre-indicators of the Approaching Last Hour

Abstract

The Qur'ân has declared that this world has a beginning and an end. In the same way, The Qur'ân has indicated that humanity has an entrance into this world and an exit at the last hour. It has also stated that there is an afterlife where human beings will be resurrected to be questioned. The Qur'ân has described this end of mankind and the universe with a special term, namely the last hour. In The Qur'ân, it is also reported that this last hour will come suddenly and unannounced, that its knowledge is not shared with anyone and that it is an absolute unseen. Again, The Qur'ân has mentioned some signs that will take place before the last hour. In one verse he even says, "...its conditions have been fulfilled..." (47:18). Again, in the hadith of Jibril, the Prophet was asked "When will the breaking of the last Hour begin?" In this article, the issues that are declared in The Qur'ân to take place before the last hour or that the author considers as signs are analyzed. In this etude, the emphasis is on the suddenness of the last hour. In this context, the main subject is supported by the blowing of The Sûr, the end of the universe and the withdrawal of mankind from the earth. The Qur'ân states that the Prophet, as the last messenger, was appointed as both the forerunner of the last hour and the communicator of all information about the last hour. Likewise, the revelation of The Qur'ân to the Prophet Muhammad, who was chosen as the harbinger of the last hour, was one of the clearest indicators of the last hour. There are clear statements in The Qur'ân on these two subjects. In The Qur'ân, it is emphasized that a sign was left behind from Noah, his ark or the flood event and that people will definitely take a lesson from this. It is also mentioned in The Qur'ân that a barrier was placed between the two seas and Pharaoh's body was buried there. It is explained in The Qur'ân that these two signs will appear before the last hour and will be a miracle that will somehow enable humanity to come to him. In fact, the journey of the Prophet Moses to meet the righteous servant in Majma al-Bahrain and some of the situations mentioned in that journey showed the method of how to find the place where the two seas meet and how to recover the body of Pharaoh buried there. These are considered to be preliminary signs emphasizing that they are preliminary indicators of the past and that some of their reflections will be seen in the future. At this stage, the preliminary signs of the last hour, which are thought to be expressed in The Qur'ân, are divided into signs that have taken place in the past and whose

consequences will arise in the future and signs that will take place in the future. Thus, the subject was analyzed in a more detailed and focused manner only in the context of the preliminary indicators of the last hour.

In The Qur'ān, some of the signs of the last hour that will appear in the future are also emphasized. It is clearly emphasized in this research that these preliminary signs will awaken humanity and cause it to come to its senses. In this context, for example, it is stated in The Qur'ān that the moon will definitely be split before the last hour. Although the exact sequence is not known, it is explained in The Qur'ān that before the last Hour, a creature like The Dâbba will be created from the earth for the first time and this creature will shout in the faces of the people that they do not believe in the miracles of God. Moreover, The Qur'ān has also declared that a smoke will descend from the sky, enveloping the world and leaving people helpless. It is also stated that Zulqarnayn will go to the last evening when the sun sets over the horizon and invite the people who are about to perish to believe in God. In the meantime, it was reminded that Zulqarnayn would prevent the attacks of Ya'jûj and Ma'jûj, which had already appeared and had been harassing the people until then, by building an embankment. Again, it is stated that Zulqarnayn will pray to his Lord for the removal of the smoke that is harassing the people, and with this prayer, the disaster that has descended on the people will be removed. It has also been explained that Zulqarnayn will come back a little bit from the time of the setting sun in the last evening when he will go in the last hour, and that he will call the last people who are affected by the disaster of smoke and cannot find a way out to monotheism. In this context, it has also been stated that in the third stage of the al-sunnah al-Allah, it will awaken that society from its heedlessness, which has become tired of the distress of Ya'jûj and Ma'jûj. Nevertheless, it is also explained in The Qur'ān that those who still persist in disbelief will be destroyed for the last time and that The Dâbba to be brought out of the earth will tell people that they do not believe in the miracles of God.

In The Qur'ān, some preliminary indicators that will appear before the last hour have been mentioned and other signs have been evaluated in this context with indirect interpretations. It is emphasized that these signs will be instrumental in saving humanity from the heedlessness that it fell into, at least partially, just before the last hour, and that it will enable it to wake up, and that the importance of the subject being researched is also evident here. Because it is emphasized through these issues that the path people follow leads them to a dead end. Thus,

it was emphasized that people would put themselves in order, at least to some extent, through these signs. In this respect, in order to analyze the issues and reach the expected results, analysis, synthesis, induction and partially deductive methods were used in this research. No study has been found in the literature that deals with the issue of al-Asrât al-Sâat in an organized and different way in the context of The Qur'an.

Key Words: Tafsir, Hour, Hour Signs, Past Marks, Future Indicators

Yaklaşan Son Sâat'in Ön Göstergeleri

Öz

Kur'an, bu dünyanın bir başlangıcının olduğunu, bir de sonunun bulunduğunu beyan etmiştir. Aynı şekilde Kur'an, insanlığın da bu dünyaya bir girişinin olduğunu ve son sâatte bir son çıkışının olacağını belirtmiştir. Ayrıca insanın sorgulanmak üzere yeniden diriltileceği bir öte dünyanın bulunduğunu da dile getirmiştir. Kur'an, insanlığın ve evrenin bu sonunu özel bir terimle, yani son sâat ifadesiyle anlatmıştır. Kur'an'da bu son sâat'in ansızın ve habersiz gelişeceği, bilgisinin hiç kimseye paylaşılmadığı ve mutlak bir gayb olduğu da bildirmiştir. Yine Kur'an, son sâat'ten evvel gerçekleşecek olan bazı alâmetlerden de bahsetmiştir. Zira bir ayette "...Onun şartları gerçekleşmiştir..." (47/18) bile buyurmuştur. Yine Cibril hadisinde Hz. Nebiye *Metas sâah?* sorusu yöneltilmiştir. İşte bu makalede son sâat'ten önce gerçekleşeceği Kur'an'da beyan edilen veya yazarın alâmetler olarak değerlendirdiği konular tetkik edilmiştir. Bu etütte son sâat'in ansızın gerçekleşeceğine dair vurgu merkeze alınmıştır. Bu bağlamda asıl konu, Sûr'a üflenmesi, evrenin son bulması ve insanlığın yeryüzünden çekilmesi konularıyla desteklenmiştir. Kur'an, son elçi olarak son sâat'in hem habercisi hem de son sâat'le ilgili tüm bilgilerin bildiricisi sıfatıyla Hz. Nebinin görevlendirildiğini belirtmiştir. Aynı şekilde son sâat'i habercisi olarak seçilen Hz. Muhammed'e Kur'an'ın indirilmesi de son sâat'in en net göstergelerinden olmuştur. İki konuda Kur'an'da net beyanlar yer almıştır. Kur'an'da Hz. Nuh'tan, gemisinden veya tûfan hadisesinden geriye bir âyet bırakıldığı, bundan insanların mutlaka ibret alacağı vurgulanmıştır. Bir de Kur'an'da iki denizin arasına bir engel konulduğu ve oraya da Firavun'un bedeninin gömüldüğü de belirtmiştir. Bu iki işaretin son sâat'ten evvel zuhur edeceği ve bir şekilde insanlığın kendisine gelmesini sağlayan bir mucize olacağı açıklanmıştır. Aslında Hz. Mûsâ'nın salih kul ile Mecmeu'l-Bahreyn'de buluşmak için çıktığı yolculuk ve o seferde değinilen

kimi durumlar, iki denizin birleştiği yerin nasıl bulunacağını ve orada gömülü Firavun'un bedeninin nasıl çıkarılacağını yöntemini göstermiştir. Bunlar, sâat'in geçmişteki ön göstergeleri olduğunu ve bazı yansımalarının da gelecekte görüleceğini vurgulayan ön işaretler olarak değerlendirilmiştir. Bu aşamada son sâat'in Kur'ân'da ifade edildiği düşünülen ön belirtileri, geçmişte gerçekleşmiş ve neticesi ileride görülecek işaretler ile gelecekte gerçekleşecek belirtiler olarak ikiye ayrılmıştır. Böylece konu sadece son sâat'in ön göstergeleri bağlamında daha detaylı ve asıl mevzuya odaklı bir şekilde etüt edilmiştir.

Kur'ân'da son sâat'in gelecekte ortaya çıkacak kimi işaretlerine de temas edilmiştir. Bu ön işaretlerin insanlığın uyanmasını sağlayacağı ve kendine gelmesine neden olacağı bu araştırmada net olarak vurgulanmıştır. Bu bağlamda mesela Kur'ân'da son sâat'ten evvel ayın kesinlikle yarılacağı beyan edilmiştir. Tam olarak sıralaması bilinmemekle birlikte Kur'ân'da son sâat'in öncesinde topraktan Dâbbe gibi bir canlının ilk defa var edileceği ve bu varlığın, Allah'ın mucizelerine inanmadıklarını insanların yüzlerine haykıracığı açıklanmıştır. Dahası Kur'ân, dünyayı saran bir dumanın gökten ineceğini ve insanları çaresiz bırakacağını da beyan etmiştir. Bu sırada Zülkarneyn'in güneşin ufukta battığı son akşama gideceği ve helak olmak üzere olan kavmi Allah'a inanmaya davet edeceği de belirtilmiştir. Bu arada daha önceden çıkmış ve o zamana kadar insanları canından bezdirmiş olan Ye'cûc ve Me'cûc'un saldırılarına Zülkarneyn'in bir set yaparak engel olacağı anımsatılmıştır. Yine Zülkarneyn'in halkı bezdiren dumanın kaldırılması için rabbine dua edeceği ve bu niyazıyla da halkın üzerine çöken felaketin kaldırılacağı dile getirilmiştir. Ayrıca Zülkarneyn'in son sâat'te gittiği son akşamda batan güneş zamanından biraz geriye geleceği, duman felaketinden etkilenen ve onlarla baş edemeyen son dünya insanlarını tevhide çağıracağı da açıklanmıştır. Bu bağlamda sünnetullah'ın üçüncü aşamasında Yec'ûc ile Mec'ûc'un sıkıntısından usanan o toplumu gafletten uyandıracığı da ifade edilmiştir. Buna rağmen hâlâ inkârda direnenlerin son kez helak edileceği ve yerden çıkarılacak Dâbbe'nin Allah'ın mucizelerine insanlara inanmadıklarını söyleyeceği de Kur'ân'da açıklanmıştır.

Kur'ân'da son sâat'in önünde belirecek bazı ön göstergelere temas edilmiş ve diğer işaretler de dolaylı yorumlarla bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu işaretlerin son sâat'in hemen öncesinde kısmen de olsa içine düştüğü gafletten insanlığın kurtulmasına vesile olacağı, uyanmasını sağlayacağı ve araştırılan konunun öneminin de burada kendini gösterdiği vurgulanmıştır. Zira insanların

gittiği yolun, onları çıkmaza sürüklediği bu meseleler vasıtasıyla vurgulanmıştır. Böylelikle bir nebze de olsa insanların bu işaretler yoluyla kendilerine bir çeki düzen vereceklerine vurgu yapılmıştır. Bu açıdan meseleleri çözümlmek ve umulan sonuçlara ulaşabilmek için bu araştırmada analiz, sentez, tümevarım ve tündengelim metotlarından istifade edilmiştir. Kur'ân bağlamında *eşrât-ı sâat* konusunu derli toplu olarak bir arada ve farklı bir bakış açısıyla ele alan bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sâat, Sâatin Alâmetleri, Geçmiş İşaretler, Gelecek Belirtiler

Giriş

Kur'ân, büyük gayb olarak sâat'ten ve onun, ansızın geleceğinden söz etmiştir. Bu araştırmada son sâat'in hemen öncesinde meydana geleceği haber verilen ön belirtiler üzerinde durulmuştur. Bunlar, âyette eşrât, hadislerde âhir zaman alâmetleri olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Hz. Nebi, âhir zamanda sâat'ten önceki işaretlerden bahsetmiştir. Zira Muhammed Sûresi'nde sâat'in şartlarının çoktan geldiği beyan edilmiştir. Çünkü *عَشْرَاتُهَا* eşrâtühâ ifadesi, sâat'in ön belirtileri anlamına alınmıştır. Kur'ân, sâat'ten sonraki süreci kıyâmet, ardındakileri ise âhiret olarak anmıştır. Fakat ulema, çoğunlukla kıyâmet, âhiret, sâat ve eşrât'ı birbirinin yerine kullanmıştır. İndiği dönemde bazı müşrikler, vaat edilen sâat'in ne zaman gerçekleşeceğini Hz. Nebi'den sorulmuş ve cevap verilmiştir.¹

Kur'ân, ölülerin dirileceği kıyâmetten söz etmiştir. Bunun Sûr'a ikinci defa üfürülmesiyle oluşacağını vurgulamıştır. İşte sâat'in kopuşu, İsrâfil'in (a.s) ilk defa Sûr nesnesine üflemesiyle süreç başlatılacaktır. Sûr borusuna ikinci kez ses verildikten sonra insanlar, bedenleriyle mezarlarından kaldırılmış olacaktır. Taberî, *eşrâtuhâ* terkihiyle *eşrât-ı sâat*'in kastedildiğini, hatta eşrât ile sâat'in alâmetlerinin daha şimdiden

¹ el-Ahzâb 33/62.

belirdiğini ifade etmiştir.² İbn Kesîr ise sâat'in emârelerinin çok yaklaştığını söylemiştir. Müfessir, Hz. Nebi'nin insanlığı hidâyetle görevlendirilmesinin eşrât'tan olduğunu ifade etmiştir.³ Müellif, bu anlamın bazı âyetlerde de olduğunu açıklamıştır.⁴ Bu anlamda Buhârî'de yer alan bir hadiste Hz. Nebi, kendisiyle sâat'in arasını işaret ve orta parmağını birleştirerek anlatmıştır.⁵ Buna göre hem Kur'ân'ın indirilmesi hem de Hz. Muhammed'in son nebi ve resul olarak tüm insanlığa tayin edilmesi, eşrât'ın en net işaretlerinden sayılmıştır. Yine Kur'ân, eşrât'la ilgili en net bilgileri ve malumatı da sağlamıştır. Bu konuda başka herhangi bir kitapta hiçbir bilgi ve belgede ya da dinde eşrât'la ilgili Kur'ân'daki kadar açık ve güvenilir bilgi verilmemiştir.

Hadis kitaplarında kıyâmet alâmetleri olarak anlatılan şeylerin aslında sâat'in ön belirtileri olduğu düşünülmüştür. Hadislerin çok daha sonra yazılmaları, bu tür alâmetlerin arasına başka şeylerin girmesine neden olmuştur. Bu nedenle hadislerde daha ziyade tümel olaylar üzerinde durulmuştur.

Kur'ân'da geçmişte ve gelecekte gerçekleşeceği düşünülen sâat'in öncesindeki bazı alâmetler tespit edilmiştir. Bunlar arasında Hz. Muhammed'in son nebi ve resul olarak gönderilmesi, son kitap olarak Kur'ân'ın Hz. Resule verilmesi, bütün eşrât, sâat, kıyâmet ve âhret süreçleriyle ilgili bilgilerin Kur'ân'da açıklanması tatad edilmiştir. Yine Nuh'tan (a.s) geriye bir âyetin bırakılması, iki deniz arasına bir engelin konulması, o engelin olduğu yere gömülmüş Firavun'un bedeninin bir mucize olarak ortaya çıkarılması, bu ön belirtiler arasında sayılmıştır. Bir de sâat'in ön belirtileri arasında yerden bir Dâbbe'nin çıkması, Ye'cûc ve Me'cûc'un dünyayı fesada boğması, ayın yarılması, gökten bir dumanın yayılması ve Zülkarneyn'in güneşin battığı yere ulaşması, ansızın gelecek olan kıyâmetin ön göstergeleri arasında görülmüştür.

² Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. A. et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 21/207.

³ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyâd: Dâru Tayyibe, 2. Baskı, 1999), 7/135.

⁴ en-Necm 53/56-57, el-Kamer 54/1, en-Nahl 16/1, el-Enbiyâ 21/1, el-A'râf 7/187.

⁵ Muhammed b. İsmail Buhârî, *Câmiu's-Sahîh* (Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriye, 1311), Tefsîr 79 (hn: 4936).

1. Sâat'in Ansızın Gerçekleşmesi

Kur'ân, değişik sûrelerde son sâat'in geleceğini farklı sıfatlarla beyan etmiştir. Bunlardan birinin *âzife* olduğu görülmüştür. Habenneke, buna sâat'in yaklaşması anlamını vermiştir. Buna yakın bir ifadenin *أَفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ* وَأَشَقَّ الْقَمَرُ âyetinde yer aldığını beyan etmiştir. Müfessir, Kur'ân'ın indirilişini ve Hz. Nebi'nin gönderilişini dikkate alarak sâat'in kopuş zamanının çok daha fazla yaklaştığını vurgulamıştır.⁶ Sâat'in ansızın gelişmesiyle ilgili bilgilerin en sağlamı ve sağlıklısı, Kur'ân'da yer almıştır. Bunların nasıl gerçekleşeceğine dair açıklamaları ise Hz. Muhammed (s.a.s) bazı hadislerinde açıklamıştır.

Kur'ân, sâat'in nasıl gerçekleşeceğini açıklamıştır. Sûr borusuna ilk kez üfürülmesiyle birlikte bazı olağanüstü olayların gerçekleşeceği beyan edilmiştir. Bunlar arasında zamanın sona ereceği, güneşle ayın birleştirileceği, semanın dürüleceği, yeryüzünün herc ü merç olacağı ve insanın varlığının sonlanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca dağların savrulacağı ve denizlerin kaynatılacağı da Kur'ân'da açıklanmıştır. Bunların, zamanın son bulmasıyla ve insanlığın ecelinin tamamlanmasıyla gerçekleşeceği belirtilmiştir.

İnsanlık yaratınını tanımamakta ısrar edince sünnetullah'ın son halkasının devreye girmesiyle inananlar kurtarılmış, inanmayanlar ise helak edilmiştir. Bu evren, başı ve sonu belli olan linear doğrultuya sahip bir ecele yaratılmıştır. Burada yeryüzü ve gökyüzü döngüsünü oluşturan dünya döngüsü, âhîret döngüsüne dönüştürülecek ve cennet ve cehennem olarak yaşam devam ettirilecektir. İşte ilk insanın yaratılmasıyla başlayan bu insan döngüsü, dünya hayatıyla geçtiği evreden insanlığın son kurtuluş veya helakle yeni bir evreye geçecektir. İnsanlık ikinci defa Sûr borusuna üfürülerek yeniden bir dirilişle âhîretteki sonsuz yaşama sevinçli veya üzgün olarak katılacaktır. Doğal olarak zaman da insanla birlikte yürüyecek ve bugünkü zaman, âhîret düzlemindeki sonsuz zamana dönüştürülecektir.

⁶ Abdurrahman Hüseyin Habenneke el-Meydânî, *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 2/168.

1.1. Sûr'a Üflenmesi

Kur'ân, aniden gerçekleşecek olan sâat'in, Sûr'a üflenmesiyle başlatılacağını beyan etmiştir. Kur'ân'da Sûr'a iki defa üfleneceğinden bahsedilmiştir. İlk üfürüşle sâat'in kopuşunun aniden gerçekleşeceği, ikinci üfürüşle yeniden dirilişin başlatılacağı beyan edilmiştir. Mesela bir âyette⁷ Sûr'a üfleneceği, Allah'ın diledikleri hariç göklerde ve yerde olanların bayılacağı, ikinci kez üflendiğinde insanların mezarlarından kalkacağı ifade edilmiştir. İkinci kez Sûr'a üfürüleceği bir başka âyette⁸ beyan edilmiştir. Bu âyetler ve benzerleri, bu iki noktayı vurgulamakta ittifak etmiştir.

Sûr'a üflenmesi, en büyük gayb olan sâat'in başlatılmasını temin edecektir. Hz. Nebî'ye sorulan sorulardan biri de sâat'in kopmasıyla yani zamanın durmasıyla ilgili olmuştur. Bu sorunun cevabı, Kur'ân âyetleriyle⁹ verilmiştir. Müellif, sâat'in ne zaman kopacağını Allah'tan başkasının bilmeyeceğini, onunla ilgili bilgiyi Allah'ın kendisine ayırdığı ve varlıklardan hiç kimseye de açıklamadığını belirtmiştir. Cebrail'in sâat'in ne zaman gerçekleşeceğini Hz. Muhammed'e sorduğu, onun da buna soru sorulunun bu konuda sorandan daha bilgili olmadığını ifade ettiği rivayet edilmiştir. Bir âyette göklerdekilere ve yerdekilere artık sâat'in başlamasını ve bilgisinin eyleme dökülmesini neredeyse kaldıramaz olmuştur.¹⁰

1.2. Dünyanın Yıkılması

Allah, ansızın gelecek olan sâat'in başlatılması emrini artık vermiştir. İsrâfil, bu emrin ardından evrensel bir çağrıyı başlatan Sûr borusuna ses vermiştir. Böylece her şeyi bir takdire ve kadere göre yaratmış olan Allah, zamanı durdurmuş, göklerin ve yerlerin belirlenen süreyi tamamladıklarını ilan etmiştir. Böylece gök, yer ve insan döngüsünde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Zira Kur'ân, göklerin başka bir gökle değiştirileceğini, yerlerin de değişik ve farklı bir biçimde yeniden inşa edileceğini açıklamıştır. İnsanın yeniden dirilişi, hesaba çekilişi ve

⁷ ez-Zümer 39/68.

⁸ Yâsîn 36/51.

⁹ İlgili âyet için bk. el-A'râf 7/187.

¹⁰ Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Sirâcü'l-Münîr fi'l-Îlâne alâ Ma'rifeti Meânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr* (Mısır: Bulak Matbaası, 1285), 1/542-543.

ebedi mekânına tayin edilişi, insan döngüsü olarak anlaşılmıştır. Çünkü gök, yer ve zaman döngüsü, insana bağlanmıştır.

Kur'ân, yerlerin bugünkü şeklinin derinlik ve yükseklik olarak tamamen değiştirileceğini ve göklerin de kapılar haline geleceğini¹¹ beyan etmiştir. Kur'ân, sâat gerçekleştiğinde ve zaman bittiğinde dağların durumunu¹² gündeme getirmiştir. Kur'ân, dağların denizlerin ve yeryüzünün belirli bir sınırları olduğunu ve Sûr'a üflenmesiyle ömürlerini tamamlayacaklarını ifade etmiştir. Yine göklerin, güneşle ayın ve içindikilerin de belirlenen vakte kadar düzenli akışlarını sürdüreceklerini ve ardından yeni bir başlangıç için bozulacaklarını beyan etmiştir. Hepsini insana bağlı olarak tasarlanmıştır. Dirilişten sonra insan ikinci kez hayata çıkarıldığında yerler ile gökler ona göre değiştirilmiş, böylece cennet ve cehennem düzlemine geçiş sağlanmıştır.

1.3. İnsanlığın Son Bulması

Kur'ân, sünnetullah gereği toplumların oluşumu, gelişmesi ve son olarak onların helak edilmesi veya kurtarılmasından bahsetmiştir. Sünnetullah, bir toplum özelinde nebilerle başlatılan, onun hayattan çekilmesiyle kurtulan veya helak edilen bir süreci ifade etmek üzere Kur'ân'da kullanılmıştır. Âyette¹³ kendinde var olan güzel hasletleri değiştirmedikçe Allah'ın toplumun haline dokunmayacağı açıklanmıştır. Müşrikler, iyi bir yaşam düzeyine erişmiş ve Hz. Nebi geldiğinde yaptığı çağrıya olumsuz yanıt vermiştir.¹⁴ Böylelikle değiştirmeleri gereken olumsuzluklarına bir türlü son vermemişlerdir. Yani refah ve bolluk nimeti şükürle karşılanmamıştır.

Sünnetullah'ın son kez devreye alınması, Hz. Nebi'yle başlamış ve sâat'in ansızın gelişiyile de tamamlanmıştır. Bir âyette¹⁵ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الدِّينِ خَلْوًا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ لَسُنَّةَ اللَّهِ تَبْدِيلًا buyrulmuştur. Müfessir Râzî, âyete yaptığı açıklamada

¹¹ el-İnşikâk 84/1-5.

¹² Tâhâ 20/105-107.

¹³ er-Ra'd 13/11.

¹⁴ Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunûsî, 1. Baskı, 1984), 13/101-102.

¹⁵ el-Ahzâb 33/62. Ayrıca bk. el-Feth 48/23.

sünnetullah uygulamasının yeni bir şey olmadığını vurgulamıştır.¹⁶ Sünnetullah'la ilgili en önemli husus, onun insanlarla ilgili olduğunun Kur'ân'da açıklanması olmuştur. Zira sünnetullah ifadesine yer verilen âyette¹⁷ onun, Allah'ın öncekiler hakkında geçerli kıldığı sünnetinden söz edilmesi, bunun delili olmuştur. Sünnetullah bu durumda elçilerin davetiyle başlatılmış, bazı mucizelerle desteklenmesiyle devam ettirilmiştir. Üçüncü aşamada toplumlara helakten evvel mühlet verilmiştir. Bunun tek istisnasının Hz. Yunus olduğu Kur'ân'da açıklanmıştır.¹⁸ Sünnetullah'ın son aşaması ise daima ve değişmeksizin hep inananların kurtuluşu, inanmayanların ise helakiyle neticelenmiştir. Kur'ân, sünnetullah'ın bu son aşamasında bir istisnadan söz etmiş ve bunun, Zülkarneyn¹⁹ olduğunu açıklanmıştır. İşte sâat'in kopuşunu haber veren Sûr'a üflenme zamanı, Zülkarneyn'in güneşin battığı yere yaptığı yolculuktan sonra başlatılacaktır.

2. Sâat'in Geçmiş İşâretleri

Kur'ân, sâat'in ön belirtilerinden bazılarının şimdiye kadar oluştuğunu ve etkilerinin ise gelecekte zuhur edeceğini ifade etmiştir. Bunlardan Hz. Muhammed'in elçi olarak tayin edilmesi ve vahyin indirilmesi, sâat'in en önemli ön belirtilerden addedilmiştir. Zira onun gönderileceği, hem Tevrât'ta Hz. Mûsâ'nın bağlılarına, hem de İncil'de Hz. İsa'nın havârîlerine bildirilmiştir.²⁰ Kur'ân'da bunlardan, yani Hz. Mûsâ bağlılarına ve Hz. İsa da havârîlerine Hz. Muhammed'in son elçi olarak geleceğini haber verilmiş ve bağlılarından, ona yetiştiklerinde iman edeceklerine dair söz alınmıştır.²¹ Bu bağlamda Hz. Muhammed'e son kitabın verilmesi ve onda sâat'in tüm detaylarının açıklanması da sâat'in geçmiş ön alâmetleri arasında sayılmıştır.²² Hz. Nuh'tan (a.s) geriye bir

¹⁶ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1981) 25/232.

¹⁷ el-Ahzâb 33/38.

¹⁸ Yûnus 10/99.

¹⁹ el-Kehf 18/83-101.

²⁰ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 28 Aralık 2023), Tes.33:1.

²¹ es-Saf 61/6, el-A'râf 7/157.

²² el-Kıtâl 47/18.

âyetin bırakıldığı Kur'ân'ın bazı ayetinde²³ açıklanması, onun da sâat'in ön işaretleri arasında sayılmasına neden olmuştur. Salıverilen ama karışmayan iki denizin olduğu yerin tespit edilmesi de son sâat'in ön belirtilerinden olabileceği değerlendirilmiştir.²⁴ Ayrıca iki denizin kavuştuğu yerde boğulan Firavun'un bedeninin bulunması²⁵ da sâat'in ön işaretlerinden addedilmiştir. Çünkü Kur'ân'da açık âyetlerde belirtilen duruma temas edilmiştir. Fakat makale yazarı, bunların son sâat'in öncesinde ortaya çıkacak ve insanlığı hayrete düşürecek iki alâmet olacaklarını değerlendirmiştir. Son sâat'in ön belirtisi olmayacakları da beyan edilebilir.

2.1. Hz. Muhammed'e Kur'ân'ın İndirilmesi

Allah, Hz. Muhammed'e Kur'ân'ı indirdiğini birçok âyette açıklamıştır. Hatta onun elçilerin sonuncusu olduğunu da beyan etmiştir. Bunlardan birinde مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمًا buyrulmuştur.²⁶ Bu âyette Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu ve nebilerin de sonuncusu olarak tayin edildiği beyan edilmiştir. Hz. Muhammed, son elçi olduğundan genelde tüm toplumlarda özeldede Arap toplumunda yerleşmiş olumsuz gelenekleri ortadan kaldırmak da görevleri arasında sayılmıştır.²⁷ Hz. Muhammed'i son elçi olarak tayin eden Allah, sâat'in kopuşuna dek insanlığın ihtiyacı olacak tüm hususları hem elçiyle hem de Kur'ân'la tamamlamıştır.

Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla Kur'ân'ın verilmesi, sâat'in en net ön belirtilerinden olmuştur. Önceki din mensuplarından Yahûdîler ve Nasrânîler'in elçileri, kitaplarında Hz. Muhammed'in son elçi olacağına dair bilgiyi ümmetlerine bildirmiştir. Yine onlar, ona verilecek olan son kitabın da Kur'ân olduğunu yine toplumlarına ilan etmiştir.²⁸ Böylece Kur'ân'ın son elçiye verilmesi, sâat'in ön belirtilerinden olmuştur. Bu nedenle Kur'ân, son sâat'ten önceki ön belirtilere temas etmiş ve bazılarını

²³ el-Bakara 2/146, el-Kamer 54/15, el-Ankebût 29/15.

²⁴ er-Rahmân 55/18-23, el-Furkân 25/53.

²⁵ Yûnus 10/92.

²⁶ el-Ahzâb 3/40. Diğer âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/14, el-Kıtâl 47/2, el-Feth 48/29.

²⁷ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Heyet (İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı, 1991), 4/427.

²⁸ es-Saf 61/6, el-Bakara 2/146, el-En'âm 6/158.

ismen beyan etmiştir. Yine kutsal kitabımızda ansızın oluşacak sâat'te ve sonrasında gerçekleşecek olaylara da temas etmiştir. Bu açıdan Kur'ân'ın bu beyanları, çok değerli bulunmuştur.

2.2. Hz. Nuh'tan Bir Âyetin Geriye Bırakılması

Kur'ân'da Hz. Nuh'tan bahsedilmiştir. Gemiye yapmasından, tûfanın kopmasından, geminin Cûdi dağına oturmasından, geminin tennûrlu, yani buharlı veya motorlu bir gemi olmasından ve ondan sonra yaşayanlara bir âyet olarak bırakılmasından söz edilmiştir. Şırnak ve Cizre gibi yöreleri fethettiği zaman bazı inananların, Nuh'un gemisinin kalıntılarını gördüklerine dair rivayetlere kitaplarda yer verilmiştir. Kur'ân'da tennûr olarak bahsedilen geminin motorunun veya başka bir alâmetinin ya da denizlerde gemilerin yüzdürülmesinin geriye bırakılan âyet olabileceği düşünülmüştür. Zira bu gemiye kürekle değil de motor marifetiyle hareket verilmiş ve dağlar gibi dalgalar arasında ilahi korumayla yol alabilmiştir. Geminin bir âyet olması veya ondan geriye bir mucize bırakılması, vahiyle gelen bilgilerle yapılması veya denizde ilk defa yüzdürülmesi ve bunun da diğer insanlara bir nimet olarak bırakılmasıyla izah edilmiştir. Bir sûreye de adı verilen Hz. Nuh, Kur'ân'da ömrüne değinilen tek elçi olmuştur.²⁹

Cûdi dağı, Hz. Nuh'tan beri dinler tarafından önemsenmiştir. Zira âyette³⁰ Nuh'un gemisinin Cûdi dağına oturduğu açıklanmıştır. Bu dağın eteklerinin geminin demir atabileceği, içindekilerin kolayca inebileceği, tarımın yapılabileceği³¹ ve barınmaya elverişli mağaraların olmasıyla öne çıkarılmıştır. Yani Kur'ân'da geminin Şırnak'ın Cizre ilçesinin 32 km kuzeydoğusunda bulunan ve ismi de Cûdi olan bu dağa indiği ifade edilmiştir.³² Bu Şırnak sözcüğünün şehri-nûh terkininin zamanla bozularak aldığı son biçim olduğu ifade edilmiştir.³³ Âyetteki münzel-i

²⁹ Ömer Faruk Harman, "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/227.

³⁰ Hûd 11/44.

³¹ el-Mü'minûn 23/29.

³² Hikmet Tanyu, "Cûdî Dağı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/79-80.

³³ Bahattin Dartma, *Kur'ân ve Arkeoloji* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 13-14.

mübarek ifadesiyle bereketli manasındaki cûdi birbirini desteklemiştir.³⁴ Geminin Cûdi'de demirlediğini gösteren dini, tarihi ve arkeolojik verilere ek olarak bazı coğrafi ve fiziksel şartlardan bahsedilmiştir.³⁵

Cûdi'de gemiden geriye bırakılan âyet, sâat'in ön belirtileri açısından önemli görülmüştür. Nuh'un gemisinin demir atmasından sonra Kur'ân'da iki yerde ondan geriye bir âyet³⁶ veya mucize bırakıldığı açıklanmıştır. Makale yazarı Kaya, İbn Âşûr'un tefsirinden yararlanarak³⁷ ayetteki zamirin merciiine göre geriye bırakılanın gemi olduğunu, aynı şekilde Ankebût Sûresi'ndeki âyetten de bunun anlaşıldığını dile getirmiştir. Olayda maddi bir unsura dikkat nazarıyla bakılabileceğini ve bu sebeple de araştırılması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.³⁸ Bu bağlamda o bırakılan âyetin, sâat'in öncesinde bulunabileceği, böylelikle onun insanlar için sâat'ten önceki son çıkışta mucize olacağı ve insanların hakka dönüş yapmasına vesile olacağı düşünülmüştür. Çünkü insanlar, sâat'e yaklaştıkça gaflette kalacaklarından kuvvetli bir şekilde Allah'ı hatırlatacak bazı işaretlere ihtiyaç duyulacaktır. İbn Âşûr, Nûh'un gemisinin sonraki ümmetler için ibret kılındığını ve inananlara beyan edildiğini ifade etmiştir. Müfessir, bu kalıntının çürümeden korunduğunu belirtmiştir.³⁹

Harman, bazı bilginlerin Cûdi dağının özel bir dağ adı olmadığını, bereketli topraklar anlamına geldiğini ve Hz. Nuh ile beraberindekilerin tûfan sonrasında yerleştikleri bereketli toprakları ifade ettiğini söylediklerine işaret etmiştir.⁴⁰ Hz. Nuh kavminin yaşadığı yerlere Âd kavminin mirasçı olduğu ve onların da İrem bölgesinde yerleştirildiği

³⁴ Ekrem Sarıkçoğlu, "Kur'ân ve Arkeoloji Işığında Hz. Nuh ve Tûfan Olayına Yeni Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar* 9/1-4 (Ankara 1996), 203.

³⁵ Dartma, *Nuh Tûfanı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 112.

³⁶ el-Kamer 54/15, el-Ankebût 29/15.

³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 20/223.

³⁸ Aykut Kaya, "Arkeolojik Çalışmaların Çağdaş Kur'ân Tefsirine Yansıması: Nûh Tûfanı Örneği", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 61.

³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 27/186. Ayrıca bk. Kaya, "Arkeolojik Çalışmaların Çağdaş Kur'ân Tefsirine Yansıması: Nûh Tûfanı Örneği", 65.

⁴⁰ Harman, "Tûfan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/319-322.

beyan edilmiştir.⁴¹ Bazıları âyet sözcüğünden ders çıkarılacak olay manası çıkarmıştır.⁴² Bu durumda Hz. Nuh'un gemisinden geriye bir şey kalmamış, sadece bütün detaylarıyla birlikte ibretlik olarak asırlar boyu anlatılagelen bir olay bırakılmıştır. Aynı müfessir, bir başka yerde azabın ibret olduğunu ve onun da gemi olduğunu beyan etmiştir.⁴³ Tûfan ve gemi kıssası, bütün insanların ders alacakları bir mucize olmuştur.⁴⁴

Râzî, geminin bir müddet Hz. Nuh'un yaptığı haliyle bırakıldığını ve insanlar tarafından görüldüğünü söylemiştir.⁴⁵ فَأُجْبِنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا وَلَعْدُ نَزَّكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ آيَةً لِلْعَالَمِينَ ifadelerinde⁴⁶ ya fiziksel ya da manevi bir âyet veya mucize kastedilmiştir. Kıssanın öteden beri anlatılagelmesi, mucizenin manevi olarak anlaşılmasıyla tefsir edilmiştir. Maddi olmasıyla mevcut bir gemi veya bilmediğimiz başka bir şey murat edilmiştir. Bazıları ise gemi yapımının ve suda kullanmayı öğretmenin bir âyet olduğunu ifade etmiştir. Böylece insanlığın denizlerde seferler yapan gemiler imal etmeyi öğrendiği açıklanmıştır. Müfessir Koçyiğit, bu yorumunda bazı âyetlere⁴⁷ dayanmıştır.⁴⁸ Müfessirin bu açıklamasından hareketle makale sahibi, Hz. Nuh'un gemisinden geriye bırakılan âyetin, büyük olasılıkla gemi yapım sanatı olduğu sonucuna varmıştır.

Bu âyet suda mıdır, gemide midir, yapımında mıdır motorunda mıdır? soruları hep tartışılmıştır. Bazıları, geminin ocağı yanan ve elde edilen buharla hareket eden önemli ve kapsamlı bir gemi olduğunu ileri

⁴¹ Sarıkçioğlu, "Kur'ân ve Arkeoloji ışığında Hz. Nuh ve Tûfan Olayına Yeni Bir Yaklaşım", 197-203.

⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/236.

⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/50-51.

⁴⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan vd (İstanbul: Tayf Yayıncılık, 2016), 8/148-149.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/41.

⁴⁶ Bu âyetlerde "Yemin olsun ki biz de onu ve gemide bulunanları kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret yaptık." (29/15) ve "Gerçekten bir onu bir âyet olarak geriye bıraktık, bundan öğüt alan yok mu?" (54/15) buyrulmuştur.

⁴⁷ el-Hâkka 69/11-12, Yâsîn 41/41-43.

⁴⁸ Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 6/548.

sürmüştür.⁴⁹ Yazır, tennûr'un gemiyi harekete geçiren bir motor ve kuvvet olabileceğini, bu sebeple gemide su tanklarıyla buhar kazanlarının olabileceğini ve böylece buharlı bir gemi olma olasılığına işaret etmiştir.⁵⁰ Akdaş gibi bazı yazarlar, geminin âyet olmasını inşa malzemeleri üzerinden açıklamıştır. Aynı müellif, *dusur*⁵¹ ifadesiyle sedir ağacının kastedildiğini belirtmiştir. Ateşe dayanıklı olduğu, tuzu içerisine almadığı, ses geçirmedeği, çok dayanıklı olduğu ve çürümeden uzun yıllar kalabildiği dile getirilmiştir.⁵²

İnsanlık tarihindeki ilk helakin, suda boğulan Hz. Nuh kavmiyle başladığı ve bundan geriye bir âyet bırakıldığı Kur'ân'da açıklanmıştır. Son helakin da Firavun'un denizde boğulması olduğunu ve ondan da geriye bir âyet bırakıldığı dile getirilmiştir. Her iki olayın da denizde gerçekleştiği ve her iki olaydan da geriye bir âyet bırakıldığı, Kur'ân'da açıklanmıştır.⁵³ Yani Hz. Nûh'tan geriye bırakılan âyetin, suda veya denizde olabileceği de düşünülmüştür.

2.3. İki Denizin Kavuştuğu Yerin Bulunması

Kur'ân'da iki denizin arasına bir engel konulması sâat'in öncesinde gerçekleşecek eşrât'tan, yani ön belirtilerden biri olduğu Kur'ân'da açıklanmıştır. İki denizin kavuştuğu yerin ve orada boğulan Firavun'un bedeninin bulunması, son sâat'e insanların gafil olarak yakalanmalarını önleyecek veya akıllarını başlarına almalarına sağlayacak ön işaretlerden sayılmıştır. İki denizin birleştiğinden ve karışmadığından ilk defa Hz.

⁴⁹ İsa Yüceer, "Hz. Nuh'un Tevhide Çağrı Yöntemi", 27-29 Eylül 2013 Uluslararası Hz. Nûh ve Cudi Dağı Sempozyumu, ed. Hamdi Gündoğar vd. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2013), 377.

⁵⁰ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 5/539-540. Ayrıca bk. İbrahim Kutluay, "Hz. Nûh ve Tûfanla İlgili Rivayetlerin Hadis Tekniği Açısından Değeri ve Bu Rivayetlere İsrâiliyatın Tesiri", 27-29 Eylül 2013 Uluslararası Hz. Nûh ve Cudi Dağı Sempozyumu, ed. Hamdi Gündoğar vd. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2013), 307.

⁵¹ el-Kamer 54/13.

⁵² Bilgi için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 29/39-40. Ayrıca bkz. İhsan Akdaş, "Cudi ve Tûfan Kelimelerinin Semantik ve Morfolojik Analizi Işığında Tûfan Gerçeği", 27-29 Eylül 2013 Uluslararası Hz. Nûh ve Cudi Dağı Sempozyumu, ed. Hamdi Gündoğar vd. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2013), 625.

⁵³ Mehmed Alagaş, *Sona Son Kala* (İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 2014), 162-163.

Mûsâ (a.s) söz etmiştir. Çünkü Hz. Mûsâ, bütün vesileleri kullanmasına rağmen toplumunun kurtarılmasında ve Firavun'a yaptığı hak çağrıda arzuladığı neticeye ulaşamamıştır. Bunun neden böyle olduğunu anlamak arzusu onu içten içe kavurunca Allah, bunu anlaması adına Hz. Mûsâ'yı iki denizin birleştiği yere, yani Mecmeu'l-Bahreyn'e gitmesini emretmiştir.

İki denizin arasına Allah'ın bir engel koyduğu, bizzat âyette⁵⁴ açıklanmıştır. İki denizin buluştuğu ve karışmadığı yere bir mucize yerleştirilmiştir. Allah, iki denizin bir olmadığını, birinin tatlı, içimi kolay ve susuzluğu giderici, diğzerinin ise tuzlu ve acı olduğunu haber vermiştir. Bir diğzer âyette ise iki denizi salıverdiğine, aralarına bir Berzah koyduğuna ve karışmalarını engellediğine yer verilmiştir. Bu Berzah ifadesi, iki şeyin birbirlerine karışmasını engelleyen duvar olarak anlaşılmıştır. Kur'ân'da dünya kurulduğunda beri vefat edenlerle, onların yeniden dirilecekleri güne kadar aralarında bir Berzah'ın olduğuna işaret edilmiştir.⁵⁵

Mısır üniversitesiyle bir İngiliz üniversitesinin birlikte yaptığı bir araştırmada Akabe körfezindeki deniz suyunun özellikleri, nitelikleri ve bileşimlerinin Kızıldeniz'in suyundan çok farklı olduğu sonucuna varılmıştır.⁵⁶ Hz. Mûsâ, bir sözünde Mecmeu'l-Bahreyn⁵⁷ ifadesini kullanmıştır. Buna Hz. Mûsâ kıssasında değinilmesi ve dahası bir âyette⁵⁸ denizin açık bırakılmasının emredilmesi, olayı daha da cazibeli kılmıştır. Denizden kuru bir yol açılarak ben-î isrâîl'in denizden geçirilmesi de büyük olasılıkla bu iki denizin kavuştuğu ama karışmadığı yerde gerçekleşmiştir.

İki deniz arasındaki Berzah'ın, Mücâhid'in yorumuna göre, gözle görülmeyen ve tatlı suyla tuzlu suyun karışmasına mâni' olan bir engel olduğu anlayışı, modern araştırmalar tarafından da kısmen doğrulanabilir bir görüş olmuştur.⁵⁹ Mecmau'l-Bahreyn'in Akabe körfeziyle Süveys

⁵⁴ en-Neml 27/61. Benzer âyetler için bk. el-Furkân 25/53, er-Rahmân 55/19-23.

⁵⁵ el-Mü'minûn 23/100.

⁵⁶ Habenneke el-Meydânî, *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, 6/654.

⁵⁷ el-Kehf 18/60-61.

⁵⁸ ed-Duhân 44/24.

⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/473-474. Ayrıca bk. Celal Kırca, "Bahreyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/491-492.

körfezinin birleştiği yer olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak görülmüştür. Buranın, iki denizin hem birleştiği hem de ayrıldığı nokta olduğu beyan edilmiştir.⁶⁰ Hz. Mûsâ ile yardımcısının iki denizin buluştuğu yeri bulmak için çıktıkları yolculukta balık figürüne yer verilmiştir.⁶¹ Makale yazarı, burada balık figürüne yer verilmesini, iki denizden inci ve mercanın çıktığının beyan edilmesini, ikisinin birleştiği yerin bulunmasını, orada boğulan Firavun'un bedeninin çıkarılması adına çok sağlam bilgiler olarak değerlendirmiştir. Yine bu makalenin müellifi, öncelikle iki denizin kavuştuğu Mecmeu'l-Bahreyn'in bulunmasının ve oraya gömülen bedeninin çıkarılmasının da kısmen de olsa insanlığın uyanmasına vesile olacağı kanaatini dile getirmiştir.

Allah, denizin kapatılması için Hz. Mûsâ'ya "*Denizi durgun ve açık bırak...*"⁶² emrini vermiştir. Buradan geriye bırakılan işarete ise "*...iki deniz arasına engel koyan mı?...*"⁶³ âyetinde temas edilmiştir. Bu âyetler, rabbimizin her iki denizin arasına perde koyduğunu ve iki denizin karışmasını engellediğini dile getirmiştir. Bazı âyetlerde karışmayan bu iki denizin her birinden inci ve mercanın çıktığının beyan edilmesi, ikisinin aynı coğrafi şartlarda ve aynı özelliklerde olduğunun delili kabul edilmiştir. Yine Hz. Mûsâ'nın salih kulla buluşması ve yaptığı yolculuğun, iki deniz arasıyla yakın ilişkili bir konu olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴ Bütün bunların ardından iki denizin buluşması ve aralarındaki engel veya Berzah sebebiyle karışmaması, bir âyet veya bir mucize olarak geriye bırakılmıştır. Sâat'ten önce insanlığın son çıkışında bu yerin keşfinin, insanlığa bir mucize olabileceği ve gaflet denizinde yüzen insanlığın tuttuğu yoldan döneceği veya rablerine yöneleceği sonucu çıkarılmıştır. Cebel-i Tarık'ta Kaptan Kusto'nun keşfettiği yer ile Kur'ân'ın bahsettiği iki denizin karışmaması arasında bir ilişki kurulmamıştır.

⁶⁰ Kırca, "Mecmau'l-Bahreyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/256.

⁶¹ el-Kehf 18/60 vd.

⁶² ed-Duhân 44/24.

⁶³ en-Neml, 27/61. Benzer bir âyet için bk. er-Rahmân 55/19-23.

⁶⁴ Alagaş, *Sona Son Kala*, 168-172.

2.4. Firavun'un Bedeninin Kurtarılması

Kur'ân'da Firavun'un bedeninin kurtarılacağına işaret edilmiştir. Bu durum, Kur'ân'da sonrakilere bir âyet veya mucize olması gibi bir gerekçeye dayandırılmıştır. Burada beden ile cesed arasındaki farkın hiçbir zaman görülmediğine dikkat çekilmiştir. Zira Allah, Kur'ân'da bedeninin kurtarılacağını beyan etmiştir. İlgili âyette bu durum *فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ* *فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ* şeklinde izah edilmiştir. Bu âyette "Artık senden sonrakilere bir âyet olman için bugün senin bedenini kurtaracağız. Gerçi insanları çoğu zaten bizim âyetlerimizden gafil olmaya devam etmektedir."⁶⁵ buyrulmuştur. Makale yazarı, Firavun'un bedeninin iki denizin bulunduğu yerde bulunmasının, son sâat'in ön belirtilerinden biri olabileceğini düşünmüştür. Cesed sözcüğüne Sâmirî'nin ben-î isrâîl'e İcl-i Cesed⁶⁶ çıkarması bağlamında temas edilmiştir. Yine bir başka âyette Hz. Süleyman'ın kürsüsüne atılan bir ceseden de söz edilmiştir.⁶⁷ Buna göre beden ile cesed arasında bir farkın olduğu Kur'ân kullanımlarından öğrenilmiştir.

Firavun'un bedeniyle kurtarılacağı ve bunun bir âyet olacağı âyette ifade edilmiştir. Firavun'un bedeni, bozulmamış, çürümemiş ve o boğulduğu günkü gibi korunacağı âyetten anlaşılmıştır. Zira onlar, Firavun'ların bedenlerini mumyalamayı adet edinmiştir. Bunu da yani denize gömülmüş ve çürümemiş Firavun'un bedenini, gafil toplumlar için bir mucize olarak geriye bıraktığını açıklamıştır. Buradan hareketle makale sahibi, Akdeniz'de bulunduğu söylenen, İngiliz müzesinde saklanan ve Firavun'un bedeni olduğu iddia edilen cesedin, boğulan ve âyet olarak bedeniyle çıkarılacağı Kur'ân'dan bahsedilen Firavun olma ihtimalinin çok düşük olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Mevdûdi, âyeti tarihi bir belge ve ibret, bedenle kurtarmayı ise cesedinin herkese gösterilmesi olarak açıklamıştır.⁶⁹ Bazı müellifler, insanlık tarihindeki ilk helakin, suda boğulan Hz. Nuh kavmi olduğunu, son helakin de Firavun'un denizde boğulması olduğunu dile getirmiştir.

⁶⁵ Yûnus 10/92.

⁶⁶ el-A'râf 7/148, Tâhâ 20/88.

⁶⁷ Sâd 38/34.

⁶⁸ Alagaş, *Sona Son Kala*, 162-163. Ayrıca bk. Alagaş, *2012 ve İki Deniz Arası*, 107-115.

⁶⁹ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/362.

Her iki yok oluştan gelecek nesillere âyetler bırakıldığını da sözlerine eklemiştir. Her iki olayın da suda gerçekleştiği ve bundan geriye iki âyet bırakıldığı, Kur'ân'da açıklanmıştır.⁷⁰ Bu açıdan denizin hangi noktadan yarıldığını ve Firavun'un hangi bölgede boğulduğunu bilmek gerekli olmuştur.⁷¹ Yazar, bu bilgilerden hareketle âyette geçen beden sözcüğünün ve sonrakiler için onun bir âyet olarak geriye bırakılması ifadesinin⁷² asla görmezden gelinmemesi gerektiğini değerlendirmiştir. Yine müellif, ansızın gelip çatmasından önceki zamanda bunun, sâat'in ön belirtilerden biri olacağını dair kanaatini belirtmiştir.

3. Sâat'in Gelecekteki Alâmetleri

Sâat'in gelecekteki alâmetleriyle yaşadığımız zamandan sonra gerçekleşecek ve orada yaşayanları etkileyecek belirtilerin vurgulanması hedeflenmiştir. Kur'ân'da bu işaretlerden bazılarını da değinilmiştir. Bunlar içerisinde yerden bir Dâbbe'nin çıkması, Ye'cûc ve Me'cûc'un kapatıldığı sedden kurtulması, ayın yarılması, göğün açık bir duman getirmesi ve Zülkarneyn'in güneşin battığı yere gitmesi olarak belirlenmiştir. Sâat'in öncesinde değişik zamanlarda veya ardarda gerçekleşeceği düşünülen bu ön belirtilerin, gaflet içinde helake doğru giden dünya insanların hakkı ve hakikati görmelerini sağlayacağı, neyi inkâr ettiğini ve neyi kabul ettiğini bilecekleri ve bunu tercihleriyle gösterecekleri ifade edilmiştir. Yani son helak olarak kabul edilen sâat'in, mutlaka bir uyarmayla başlayacağı, zira Zülkarneyn'in gittiği güneşin son battığı yerde yaptığı şeyin, tam olarak da bu olduğu Kur'ân'da ifade edilmiştir.

3.1. Dâbbe Mine'l-Arz'ın Çıkması

Neml Sûresi'nde Dâbbe mine'l-arz'dan⁷³ bahsedilmiştir. Bu varlığın, sâat'in öncesinde yerden çıkacağını ve gelecekte gerçekleşeceğini⁷⁴ Kur'ân beyan etmiştir. Bu terki, birçok açıklamada Dâbbetü'l-arz şeklinde

⁷⁰ Alagaş, *Sona Son Kala*, 162-163.

⁷¹ Alagaş, *Sona Son Kala*, 165-166. Ayrıca bk. Alagaş, *2012 ve İki Deniz Arası* (İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 2010), 88-90.

⁷² Yûnus 10/92.

⁷³ en-Neml 27/82.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/122 vd. Ayrıca bk. Haşim Veli, "Kıyâmet Alâmetleri", sad. Kâmil Çakın, *Dini Araştırmalar* 6/16 (Ağustos 2003), 189.

belirlenmiş, oysa Kur'ân onu Dâbbe mine'l-arz şeklinde ifade etmiştir.⁷⁵ Bazı ulema, Dâbbe mine'l-arz'ın çıkışını, sâat'in eşrât'ından veya onun habercilerinden biri saymıştır.⁷⁶ Bu ön belirtilerden bazılarının gelecekte olacağı ve sâat'ten önce gerçekleşeceği beyan edilmiştir.⁷⁷ Dâbbe mine'l-arz yer canlısı veya yerden çıkarılacak canlı anlamında kullanılmıştır. Buna göre ilahi hüküm gerçekleşince insanların karşısına Dâbbe mine'l-arz'ın çıkarılacağı ve bu varlığın insanlara, Allah'ın âyetlerine inanmadıklarını söyleyeceği ifade edilmiştir. Bunun, sâat'in kopma sürecinde veya biraz evvelinde gerçekleşeceği ifade edilmiştir.⁷⁸

Kutub, yerden Dâbbe mine'l-arz'ın çıkmasını, sâat'in öncesindeki en net ön belirtilerden olduğunu açıklamıştır. Bunun çıkışından evvel iman edenlerin kurtulacağını beyan etmiştir. İşte tam bu sırada Dâbbe mine'l-arz'ın çıkarılacağını ve Allah'ın âyetlerine iman etmediklerini inkârcılara haykıracağını dile getirmiştir.⁷⁹ Kur'ân, buna *وَإِذَا وَقَع الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ* âyetinde yer vermiştir. Hz. Nebi, bunun Allah'a olan saygısı sebebiyle büyük mescitlerden birinden yani Mescid-i Haram'dan çıkacağını ifade etmiştir.⁸⁰ Zemahşerî, bunu Cessâse olarak nitelemiştir⁸¹ ise de bunun ondan çok farklı olduğu beyan edilmiştir. Zira Dâbbe mine'l-arz bizzat Kur'ân'a yer almıştır. Oysa Zemahşerî gibi bazı bilginler bunu deccâl bağlamında onun bir başka adı olarak Cessâse

⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/217-218. Ayrıca bk. Mustafa Koç, *Elmalılı Hamdi Yazır'da Kıyâmet Alâmetleri ve Ölüm* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 41.

⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/122-130. Yusuf Şevki Yavuz, "Kıyâmet Alâmetleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/522-523.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/217-218. Ayrıca bk. Necdet Ünal, "Kur'ân-ı Kerim'de Dâbbe", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2010), 157-190.

⁷⁸ Yavuz, "Kıyâmet Alâmetleri", 25/523-525.

⁷⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kurân*, 8/61.

⁸⁰ Muhammed Süleyman Yakut, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beirut: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, trs), 8/3444-3446.

⁸¹ Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmuzi't-Tenzil ve Uyunî'l-Ekavil fi Vucuhî't-Tevil Keşşâf Tefsiri*. çev. Necdet Çağıl vd. ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 4/1140-1146.

biçiminde tanıtmıştır.⁸² Bu bağlamda makale yazarı, Cessâse veya Deccâl ile Dâbbe mine'l-arz'ın çok farklı olduğu kanaatine varmıştır.

Bu sözcük, Kur'ân'da on dört yerde tekil olarak Dâbbe, dört yerde de Devâb şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır. Buna genelde hatalı olarak Dâbbetü'l-arz denilmiştir. Oysa Kur'ân'da özellikle Dâbbe mine'l-arz olarak anılmıştır. Yani yerden çıkarılacak bir canlıdan söz edilmiştir. Çoğu kullanımda yerdeki canlı, her canlı ve yer böceği anlamına alınmıştır. Âyetteki كك kökü, *teklimü* ve *tükellimü* ve ۛۛ maddesinin ise *inne* ve *enne* kırâatleri vardır.⁸³ Buna göre âyet, insanların Dâbbe'nin çıkışına inanmayacakları ve kendisinin bir hakikat olduğunu söylemesini kabul etmeyecekleriyle tefsir edilmiştir. İne okuyuşta ise insanların Dâbbe dâhil Allah'ın diğer âyetlerine de inanmadıklarının haber verileceği ifade edilmiştir.⁸⁴

Yerden var edilecek olan Dâbbe mine'l-arz'ın bir örneğinin, Hz. Salih toplumunda kayadan çıkarılan deve olduğu düşünülmüştür. Kur'ân, insanlarla konuşacak bu canlının topraktan yaratılacağını beyan etmiş ve bunun, sâat'in ön belirtisi olacağı değerlendirilmiştir. Bu Dâbbe'nin, insanlığın iyice bozulduğu, ilahi emirlerin terk edildiği ve hakiki dinin ortadan kalktığı âhir zamanda çıkacağı ifade edilmiştir. Bazı rivayetlerde bu varlığın çıkışıyla iman etmeye kalkışanların imanının, tıpkı kabul edilmeyen Firavun'un imanı gibi kabul olmayacağı açıklanmıştır.⁸⁵ Buhârî, Dâbbe mine'l-arz ile ilgili hadislerin ya senetlerinde veya metinlerinde bazı sıkıntılar olduğu gerekçesiyle hiçbirini doğru bulmamıştır. Hz. Nebî'nin Dâbbe mine'l-arz'ın çıkışından söz ettiği kaynaklarda yer almıştır.⁸⁶

⁸² İlyas Çelebi, "İslâmiyet'te Deccâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 9/69-72.

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/127-128.

⁸⁴ Mustafa Hocaoğlu, "Dabbetu'l-Arz: İnsanın Yeniden Dirilişi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/73 (Ekim 2020), 1040-1052.

⁸⁵ M. Atıyye Muhammed Ali, *Fekad Câe Eşrâtuhâ* (Riyâd: Ramâdî li'n-Neşr, 2. Baskı, 1997), 432-434.

⁸⁶ Ünal, "Kur'ân-ı Kerim'de Dâbbe", 185. Benzer görüşler için bk. Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1. Baskı, 1990), 6/387-388; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8/61 .

Bir âyetteki "...*rabbinin bazı veya bir âyetinin gelmesi...*"⁸⁷ şeklinde ifadeyle Dâbbe mine'l-arz'ın ilişkilendirilmesi çok doğru olmuştur.⁸⁸ Bu varlığın çıkış anının ve öğütlerinin, insanlara apaçık bir tebliğin yapıldığı, onların da bunu reddettiği, mühletlerinin sona erdiği ve artık azabın başlarına geçirileceği sünnetullah'ın⁸⁹ dördüncü aşamasıyla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Dâbbe mine'l-arz meselesiyle ilgili yeni çalışmalarda çok farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁹⁰

Kur'an, Allah'ın bu varlığın yerden çıkaracağına değinmiştir. Yani âyette, azaba uğramak üzere olan bir kavimden, onlara iman etmediklerini söyleyen bir canlıdan ve bunu onlara çıkaracak olan rabbimizden bahsedilmiştir. Kutub, Allah'ın yerden o canlıyı yaratacağını ve onu, sâat'in alâmetlerinden biri olarak zamanın orasına yerleştirdiğini belirtmiştir. Tövbe etme imkânının artık kalmadığını ve etmeyenlerin de cezayı hak ettiklerini de sözlerine eklemiştir.⁹¹ Bazı bilginler, Dâbbe mine'l-arz'ı bütün insanları kapsamayan, belli bir yerde neşet eden sosyal sarsıntıyı gösteren ve belli olumsuz şartlarla ilintili olan bir durum olarak yorumlamıştır.⁹² Esed, bunu, sâat'in hemen öncesindeki insanları ruhen yoksullaştıran ve onu maddeci bir karaktere büründüren temsili bir anlatım olarak değerlendirmiştir.⁹³ Yazır, Dâbbe mine'l-arz'ın insan olacağını ve delilinin insanlara konuşmasının olacağını söylemiştir.⁹⁴ Bu durumda Dâbbe mine'l-arz, sâat'in ön belirtilerinden addedilmiştir.

⁸⁷ el-En'âm 6/158.

⁸⁸ Hüseyin Çelik, "Kur'an'da Dâbbetü'l-Arz", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2013), 41.

⁸⁹ Kayhan, *Mehmed Âkif'in Eserlerinde Kur'an ve Tefsir* (Samsun: Üniversite Yayınları, 1. Baskı, 2022), 63.

⁹⁰ Hocaoğlu, "Dabbetü'l-Arz: İnsanın Yeniden Dirilişi", 1041.

⁹¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kurân*, 8/61.

⁹² Hayrettin Karaman vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 4/203.

⁹³ *Kur'an Mesajı: Meal - Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 777.

⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3702. Ayrıca bk. Ünal, "Kur'an-ı Kerim'de Dâbbe", 186.

3.2. Ye'cûc ve Me'cûc'un Sedden Kurtulması

Kur'ân, sâatin ön belirtiler içerisinde Ye'cûc ve Me'cûc meselesinden söz etmiştir.⁹⁵ Bu iki şeyin çıkışı, sâat'in ön işaretlerinden sayılmıştır.⁹⁶ Bu konudaki âyette "(Zülkarneyn) 'Bana demir kütleleri getirin.' dedi. İki dağın arasını doldurunca 'Ateş yakıp (körükleysin).' dedi. Onu kor haline getirince de 'Bana bir miktar erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim.' dedi".⁹⁷ buyrulmuştur. Ayrıca "(Onlar) 'Ey Zülkarneyn! Geçekten Ye'cûc ve Me'cûc, burada kargaşa çıkartıyorlar. Sana bir miktar mal versek onlar ile aramıza bir set yapar mısın?' dediler."⁹⁸ bilgisi de verilmiştir. Bazı ulema, bu olayda geçmişte yaşamış bir topluluktan söz edildiğini, bunların civarda yaşayan komşu topluma zarar verdiklerini ve Zülkarneyn'in yaptığı büyük bir set sayesinde bu zararlarından kurtulduklarını beyan etmiştir.⁹⁹

Bunların, Zülkarneyn döneminde ortaya çıktığı ve sâat'in kopmasına yakın bir dönemde zuhur edeceği belirtilmiştir. Bu anlamda Kitab-ı Mukaddes'te Gog ve Magog konusu sadece gelecekle ilişkilendirilmiştir. Buna karşın Kur'ân'da Ye'cûc ve Me'cûc, biri geçmişte gerçekleşmiş ve diğeri ise gelecekte olan iki hadise olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁰ Bu konuya Neml Sûresi'nde de değinilmiştir.¹⁰¹ Buradaki Ye'cûc ve Me'cûc olayının, gelecekte gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Gerçek vaadin yaklaşmasıyla onların ortaya çıkacağı ve önlerindeki engeli aşacakları dile getirilmiştir. Müfessirler, gerçek vaadin sâat'in kopması olduğuna ve bunların ortaya çıkışının onun yaklaştığının ön belirtisi olduğuna işaret etmiştir.¹⁰²

Bazıları bu âyete dayanarak onların şimdiye kadar bu setleri geçemediklerini ifade etmiştir. Bunun sâat'in öncesinde ön işaret olarak

⁹⁵ el-Kehf 18/94, el-Enbiyâ 21/96.

⁹⁶ Veli, "Kiyâmet Alâmetleri", 189. Ayrıca bk. Koç, "Elmalılı Hamdi Yazır'da Kiyâmet Alâmetleri ve Ölüm", 41; Yavuz, "Kiyâmet Alâmetleri", 25/522-525.

⁹⁷ *Allah'ın Kelâmı Nüzûl Sıralı Kur'ân-ı Kerim ve Meâl - Tefsiri*, çev. Mehmet Türk (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Baskı, 2011), el-Kehf 18/96.

⁹⁸ el-Kehf, 18/94.

⁹⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/170 vd. Ayrıca bk. Çelebi, "Ye'cûc ve Me'cûc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/373-375.

¹⁰⁰ *et-Taberî, Câmiu'l-beyân*, 17/89 vd. Ayrıca bk. Çelebi, "Ye'cûc ve Me'cûc", 43/373-375.

¹⁰¹ el-Enbiyâ 21/96-97.

¹⁰² Çelebi, "Ye'cûc ve Me'cûc", 43/373-375.

gerçekleşeceğini ve dünya tarihinde bir ilk olacağını vurgulamıştır. Bu engelin sâat'in ansızın geldiği zamanda yerle bir olacağı âyette dile getirilmiştir. Kehf Sûresi'nde bu olay yaşanmış, buna karşın Rahmân Sûresi'nde¹⁰³ ileride yaşanacak bir olay olarak açıklanmıştır.¹⁰⁴ Bir hadisinde Hz. Nebi *يُحَجُّ الْبَيْتَ وَيُتَمَرُّ بِعَدِّ خُرُوجِ بِأَجْوَجٍ وَمَأْجُوجٍ* yani *Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkışından sonra bile Kâbe'de haccedilecek ve umre yapılacaktır.*¹⁰⁵ buyurmuştur. Alagaş, Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi aşmasının, aslında insanların yaptığı bir olumsuzlukla gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Bunun için bir âyeti¹⁰⁶ delil getirmiş, göklerin ve yerin bucaklarını aşarak insanlığı fesada boğan bu gürhün üzerine bir başka âyette beyan edildiği gibi duman ve erimiş bakırın atılacağını beyan etmiştir. Bunun için de âyette belirtildiği üzere Zülkarneyn'in onlara yardım edeceğini ve seddi inşa edeceğini¹⁰⁷ belirtmiştir. Üzerlerine kor ateşten bir alev ve erimiş bakırdan bir duman salıverileceği âyette¹⁰⁸ beyan edilmiştir.¹⁰⁹ Bütün bu olayların, sâat'in gerçekleşmesinden evvel olacağı ve insanlığın kendine bu andan itibaren evrensel bazda bir çekidüzen vereceği sonucu, yapılan açıklamalar ve verilen âyetler ile hadislerden çıkarılmıştır.

3.3. Ay'ın Yarılması veya İkiye Ayrılması

Kur'ân, birçok yerde sâat'in ansızın geleceğinden bahsetmiştir. Ayrıca sâat'in ön belirtileri olan eşrât'ından da söz etmiştir. Kur'ân'da sâat'in ön işaretleriyle ilgili çok fazla bilgi verilmiştir. Bir kısım ulema, ayın yarılmasını¹¹⁰ sâat'in ön belirtilerinden saymıştır.¹¹¹ Kur'ân dışında başka hiçbir kitapta sâat'le veya ön belirtileriyle ilgili bu kadar malumat verilmemiştir. Kur'ân'da ayın tutulacağı, güneşle birleştirileceği ve güneşin ise dürüleceği açıklanmıştır. Ayın ve semanın yarılması¹¹² *inşekka*

¹⁰³ Âyetler için bk. er-Rahmân 55/33, 35.

¹⁰⁴ <https://www.insandergisi.com/yecuc-ve-mecuc-seddi-107h.html>.

¹⁰⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Hac 47, hn: 1593.

¹⁰⁶ eş-Şûrâ 42/30.

¹⁰⁷ el-Kehf 18/94.

¹⁰⁸ er-Rahmân 55/35.

¹⁰⁹ <https://www.insandergisi.com/yecuc-ve-mecuc-seddi-107h.html>.

¹¹⁰ el-Kamer 54/1.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/28-29. Ayrıca bk. Yavuz, "Kıyâmet Alâmetleri", 25/522-525.

¹¹² el-Înşikâk 84/1.

fiiliyle ifade edilmiştir. Müellif Kayhan, kamerin nuruyla ilgili yazdığı makalesinde Şakk-ı Kamer'in sâat'e yakın ortaya çıkacak kozmik bir değişikliği haber verdiğini belirtmiştir.¹¹³ Bazı müfessirler, sâate çok yakın zamanda oluşacak bu kozmik değişikliğin Şakku'l-Kamer olabileceğini dile getirmiştir.¹¹⁴

Hız. Nebi devrinde kamerin yarıldığı kabul edilmekle birlikte, esasen sâat'in öncesinde yarılacağı bu araştırmada özellikle gündeme getirilmiştir. Zira ulema, bu konuda ittifak edememiş ve sâat'in öncesinde ayın yarılacağı düşüncesine biraz daha fazla bir eğilim göstermiştir. Kur'ân'da ayın belli bir vakte kadar şu anki yörüngesindeki hareketine devam edeceği ifade edilmiştir.¹¹⁵ Bu konudaki rivayetlerin tevatür kazandığını dile getirmiştir. Buna karşın Koçyiğit, sâatin gelecekte kopacağına âyette bildirilmesinden yola çıkmış ve kamerin veya ayın da aynı zamanda ileride yarılacağını dile getirmiştir.¹¹⁶ Bu sebeple ayın Ecel-i müsemmâ'sının, son tutuluşunun olabileceği ve ardından güneşle bütünleşeceği âyetten anlaşılmıştır. Ayın son sâat'ten evvel yarılması, o sırada ayın tamamen tutulmasına bir hazırlık olarak değerlendirilmiştir. Ayın tutulması, esasen ışığının giderilmesi ve bir daha geri gelmemek üzere karanlık bir varlık olması olarak da anlaşılmıştır.¹¹⁷

Merhum Zeki Duman, Necm Sûresi'nde¹¹⁸ sâat'in yaklaştığının beyan edildiğini ve bunun delilinin ise ayın yarılması olduğu açıklanmıştır. Yani müfessir, ayın yarılmasının sâatin yaklaşmasının ön delillerinden olduğunu açıklamıştır. Ayın yarıldığını görseler bile müşriklerin veya o zamanda yaşayanların buna inanmayacakları

¹¹³ Mustafa Kayhan, "Kamerin Nûru ve Kur'ân'da Kamerle İlgili Âyetlerin Meâl ve Tefsirlerinin Değerlendirilmesi", 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, ed. Özcan Güngör vd, (Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019), 781-806.

¹¹⁴ Karaman vd, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/179. Ayrıca bk. Çelebi, "İnşikâku'l-Kamer", 22/344-345.

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/428-429. Ayrıca bk. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/4626, Ayrıca bk. Kayhan, "Kamerin Nûru", 795.

¹¹⁶ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, 6/543-545.

¹¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/264-265, 19/441. Ayrıca bk. Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr Buhârî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 11/286, 15/33; Kayhan, "Kamerin Nûru", 796, 786-787.

¹¹⁸ en-Necm 53/57-58.

açıklanmıştır.¹¹⁹ Bazıları bir şeyin açıklığa çıkması anlamındaki bir Arap kelimadan yola çıkmış ve ayın yarılmasını, gerçeğin ortaya çıkması olarak tefsir etmiştir.¹²⁰ Esed ise olayın son sâatte ve gelecekte yaşanacağını dile getirmiştir.¹²¹ Kamerin son sâat'te yarılması meselesi, Dihlevî tarafından da ele alınmıştır. O, İnşikâk-ı Kamer terkinin anlam içeriğinden Hz. Nebî'nin hayattayken gerçekleşen bir mucizenin anlaşılmasının doğru olmadığını beyan etmiştir.¹²²

3.4. Gökten Gelen Dumanın İnsanlığı Kaplaması

Kur'ân'da göğün apaçık bir duman getireceğinden ve bunun, insanları kaplayacağından söz edilmiştir. Dumanın gelmesinin, sâatin kesin bir ön belirtisi olduğunda ihtilaf edilmiştir. Kur'ân'ın diğer âyetlerinde gerçek sâat'in ansızın kopacağı ve bunun, çok hızlı olacağı açıklandığı için göğün bir duman getirmesi, sâat'in öncesindeki işaretlerden addedilmiştir. Kur'ân, sadece iki âyete bu konuya temas etmiştir.¹²³ Hz. Nebî, bunu sâat öncesi gerçekleşecek on alâmetten biri saymıştır. Bu dumanın, sâatin öncesindeki belirtilerden biri olduğunu Kur'ân açıklıkla ifade etmiştir.¹²⁴

Duhân sözcüğüne alevle birlikte olan şey anlamı verilmiştir.¹²⁵ Göğün ilk halinin dumandan oluşması, sonunda böyle bir dumanın ondan gelebileceğine delil sayılmıştır.¹²⁶ Sâat anında göğün ne olacağı bu manada önem kazanmıştır. Bazı âyetlerde göğün *hâsib* göndereceğinden, *duhân* getireceğinden, iki yerde gökten bir *ricz*'in ineceğinden, üç yerde göğün *kısf* gibi bir şey düşüreceğinden, göğün *gamam* ile yarılacağından, gökten bir *hicâre* ve *hüsbân*'ın belireceğinden söz edilmiştir.

¹¹⁹ Mehmet Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak* (Ankara: Fecr Yayınları, 2. Baskı, 2008), 1/281.

¹²⁰ Mehmet S. Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 5/127.

¹²¹ *Kur'ân Mesajı: Meal - Tefsir*, çev. Muhammed Esed, 3/1087.

¹²² Mehmet İlhan, "Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Âlem-i Misâl ve İnşikâk-ı Kamerle İlgili Görüşlerine Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Tenkitleri", 24-25 Kasım 2007 Uluslararası Düzceli Muhammed Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri, 583.

¹²³ ed-Duhân 44/10-11, el-Furkân 25/25, el-A'râf 7/71, et-Tûr 52/44, Sebe' 34/9.

¹²⁴ Koç, *Elmalılı Hamdi Yazır'da Kıyâmet Alâmetleri ve Ölüm*, 31.

¹²⁵ Râğıb İsfehânî, *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân A. Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 353.

¹²⁶ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, 6/239.

Bazı ulema, sâat'in kopuşundan önce bu dumanın çıkacağını ifade etmiştir. Sâat'in gerçekleşeceği günde insanlara elem veren bir dumanın yukarıdan aşağıya doğru ineceği ve bütün varlığı bürüneceği dile getirilmiştir. Buna göre öncesinde iman etmeyen ama duman azabını görenlerin, iman ettiklerini söyleyecekleri ve bu duman azabından kurtulmaları için Allah'a dua etmesini o kişiden, yani Hz. İsa'dan isteyecekleri açıklanmıştır.¹²⁷ Makale yazarı, bunun Hz. Zülkarneyn olabileceğini dile getirmiştir. Çünkü o, Kurân'da gelecekte yaşayan biri olarak tavsif edilmiştir. Buna göre makale yazarı, son sâatin ön belirtilerinden birinin gökten incek ve dünyayı saracak bir duman azabı olduğu sonucuna varmıştır. İnsanların bu azabın kaldırmasını Allah'tan istemeleri veya o zamanda yaşayan değerli birisinden talep etmeleri, dumanın sâat'in öncesindeki ön işaretlerden biri olduğunu düşünmemizi sağlamıştır.

Göğün apaçık bir duman getireceğine bazı âyetlerde temas edilmiştir.¹²⁸ Kurtubî, göğün apaçık bir duman getireceğine dair bildirim, henüz gerçekleşmediğini ve sâat'in ön işaretlerinden olduğunu dile getirmiştir.¹²⁹ Hz. Nebi'nin bazı sözlerinde sâat'in alâmetleri içerisinde göğün getireceği dumanı da saydığı rivayet edilmiştir.¹³⁰ Bazı anlayışlarda Batşe-i Kübrâ'nın jeolojik ve ekolojik düzeni temelden bozacak değişiklikler olarak anlaşıldığı ifade edilmiştir.¹³¹ İbn Ömer ve İbn Abbâs, sâat'in kopmasına yakın bir zamanda duman insanları kaplayacağını belirtmiştir. İbn Kesîr, Duhân-ı Mübin ile sâat'in hemen öncesinde veya yaklaştığında ortaya çıkan dumanın kastedildiğini söylemiştir.¹³²

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/21-22. Ayrıca bk. Yavuz, "Kıyâmet Alâmetleri", 25/522-525.

¹²⁸ ed-Duhân 44/10-11.

¹²⁹ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 16/130-131. Ayrıca bk. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/76-78, Muhammed Ali, *Fekad Cae Eşrâtuhâ*, 82 vd.

¹³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/301-302.

¹³¹ Metin Yurdagür, "Duhân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 546-548.

¹³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 7/247 vd. Ayrıca bk. Bekir Topaloğlu, "Batşe-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/203-204.

Genel kozmik değişime Kitab-ı Mukaddes'te¹³³ de yer verilmiştir. Bu duman olayı, büyük kozmik değişime çok yakın bir zamanda gerçekleşecek olağanüstü olaylardan biri olarak kabul edilmiştir. İnkârcıların azabın kaldırılmasına rağmen sözlerinde durmayacakları âyette ifade edilmiştir.¹³⁴ Dumanın gökyüzünü kaplayacağı ve böylece sâat'in ön belirtilerinden olduğu beyan edilmiştir.¹³⁵ Makale sahibi, benzer bir durumun, Hz. Mûsâ döneminde Firavun'un 9 ayrı belayla imtihan edilmesi ve her defasında inanacağına dair söz verdiği halde azap kaldırıldıktan sonra sözünde durmaması¹³⁶ olayında olduğunu ifade etmiştir. Yani Kur'ân'da özellikle Hz. Mûsâ döneminde azaba duçar edilenlerin Hz. Mûsâ'ya müracaatları sonucu üzerindeki azabın kaldırıldığını da sözlerine eklemiştir.

Keşşâf'ta azabın biraz kaldırılmasını beyan eden kısım ile dumanın sâat'in öncesinde gerçekleşecek bir ön belirti olmasının nasıl bağdaştırılabileceği sorgulanmıştır. Ancak insanların Allah'tan bu azabı kaldırmasını istemeleri ve iman edeceklerini söylemeleri, bunun sâat'in öncesinde olacağına ve imanın yarar sağlayacağına delil sayılmıştır.¹³⁷ Burada göğün bir duman getireceğinden söz eden âyetin devamında da insanların azabın kaldırılması isteyecekleri, çünkü iman ettiklerini dile getirecekleri beyan edilmiştir. Bu açıdan daha önce gerçekleşmiş böyle bir hadiseden söz edilmesi, dumanın insanların kapladığı zaman yeniden gerçekleşeceğinin delili olmuştur. Zaten Kur'ân'da da bu husus dile getirilmiştir.

3.5. Zülkarneyn'in Güneşin Battığı Yere Gitmesi

Kur'ân'dan anlaşıldığına göre sâatin ön belirtileriyle ilgili net bilginin, Zülkarneyn kıssasında anlatıldığı düşünülmüştür. Zira kıssada bu elçinin güneşin battığı yere gittiğinden ve zamanda bir yolculuk yaptığından ve son sâat'te sura üflenmeden evvel oradaki kavmi hidâyete davet ettiğinden bahsedilmiştir.¹³⁸ Zülkarneyn'in güneşin 24 sâat esasına

¹³³ Matta 24/30, Masson s. 692'den nakleden Yurdağür, "Duhân", 9/546-548.

¹³⁴ Yurdağür, "Duhân", 9/546-548.

¹³⁵ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, 6/341.

¹³⁶ en-Neml 27/12, el-İsrâ 17/101, el-A'râf 7/133.

¹³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/94.

¹³⁸ Alagaş, *2012 ve İki Deniz Arası*, 31 vd.

göre gelecekteki son batımındaki akşama gidişinden söz edilmiştir. Yani Kurân'da anlatılan Zülkarneyn ile tefsirlerde işlenen ve meâllere de yansıtılan Zülkarneyn anlatımları arasında kapanamayacak kadar büyük farklar oluşmuştur. Bunun sorumlusu da müfessirlerimizden veya meâl yazarlarımızdan başkası değildir.

Bir çalışmada Hz. Süleyman'ın Zülkarneyn olma ihtimaline temas edilmiştir.¹³⁹ Zira Hz. Yunus'a nasıl zennûn denilmiş ise aynı şekilde ona da Zülkarneyn denilmiştir. Zülkarneyn maddesinde Allah tarafından kendisine büyük bir güç ve geniş imkânlar verildiği âyetten mülhem olarak ifade edilmiş ve bu seferlerin mekânsal olduğu düşünülmüştür.¹⁴⁰ Aksine yolculuklarının zamansal düzlemde olduğu akla getirilmemiştir. Mesela Belkıs'ın tahtını Yemen'den veya Güney Amerika'dan göz açıp kapayıncaya kadar Kudüs'e getirmiştir. Geleceğe yaptığı yolculukta ise güneşin dürüleceği zamandaki mekâna ve o mekânda oluşan zamana gitmiştir.

Ayette geçen Mağribе'ş-Şems¹⁴¹ ifadesi, "Güneş köreltiildiği (dürülüp sönmeye başladığı) zaman."¹⁴² âyetiyle açıklanmıştır. Bu durumda güneşin battığı zamanın ve yerin, artık güneşin bir daha doğmayacağı ve ayla birlikte cem edileceği son güneş batımındaki yer ve zaman olarak tefsir edilmiştir. Oraya vardığında güneşin hangi halde olduğunu rabbimiz, Zülkarneyn'in gözüyle eşsiz bir anekdotla insanlığın zihnine kazımıştır. Âdeta Kur'ân, o zamandan, o yerden, güneşin durumundan ve oradaki insanların vaziyetinden Kur'ân'da bir fragman olarak anlatmıştır.¹⁴³

Kur'ân, ümmetlerin elçilerle aralarında gerçekleşen olayların bütünü sünnetullah olarak açıklamıştır. Yani sünnetullah'ta bir değişikliğin veya bir dönüşümün olmayacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Sünnetullah'ın son aşamasında elçiyle birlikte inananların kurtulduğu,

¹³⁹ Alagaş, 2012 ve İki Deniz Arası, 37 vd.

¹⁴⁰ Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/564-567.

¹⁴¹ el-Kehf 18/83-88.

¹⁴² et-Tekvîr 81/1.

¹⁴³ Alagaş, 2012 ve İki Deniz Arası, 24.

¹⁴⁴ el-Ahzâb 33/62, el-Feth 48/23, Fâtır 35/43, el-İsrâ 17/77.

buna karşın inkâr edenlerin helak edildiğini açıklanmıştır.¹⁴⁵ Bu bilgilerden hareketle dünyamızın ansızın gelecek olan sâat'in öncesinde gerçekleşecek olan Zülkarneyn'in güneşin battığı son akşama gitmesi, sâat'in önündeki ön alâmetlerden sayılmıştır. Önceki din mensupları, bu olayın kendi kitaplarında anlatıldığını ya da efsanelerinde yer aldığını biliyor olmaları hasebiyle Hz. Muhammed'e bu soruyu yöneltmişlerdir. Neticede güneşin son akşam batışıyla ilgili bu haberde sâat'in ön işaretlerinden birine temas edilmiştir.

Sonuç

Kur'ân'da son sâat'in vaktinin ne zaman gelip çatacağı bildirilmemiştir. Yine Kur'ân, Sûr'a üflemeyle son sâat'in başlatılacağını haber vermiştir. Bundan sonra göklerin, yerlerin ve ikisi arasındaki varlıkların yok olacağı hatırlatılmıştır. Dünyanın yıkılacağı ve insanlığın son bulacağı, her yönüyle Kur'ân'da açıklanmıştır. Sâatle ilgili her türlü bilgilendirme Kur'ân'la ve Hz. Resul'ün hadisleriyle insanlığa yapılmıştır.

Allah, genel bilgilendirmeye rağmen sâat'le ilgili özel bazı durumlardan söz etmiştir. Hz. Nebi'nin görevlendirilişi, Kur'ân'ın ona indirilişi, Hz. Nuh'tan geriye bir mucizenin bırakılması, iki denizin kavuştuğu ama karışmadığı yerin tespit edilmesi ve oraya gömülen Firavun'un bedeninin çıkartılması sâat'in geçmişte gerçekleşmiş alâmetlerinden sayılmıştır. Bunların tezahür etmesi ibaresiyle sâat'in hemen öncesinde ortaya çıkması kastedilmiştir. Bu ön belirtiler konusunda hem Kur'ân'da hem de hadislerde kesin ifadeler yer verilmiştir. Bunların tıpkı bir elçinin elinden yaratılan bir mucize gibi çıktığında insanların uyanmasına vesile olacakları gibi bir neticeye ulaşılmıştır.

Sâat'in gelecekte gerçekleşecek bazı işaretlerinden de Kur'ân'da bahsedilmiştir. Yerden bir canlının çıkarılması, Ye'cûc ve Me'cûc'un yeryüzünü fesada boğması, ayın yarılması, gökten bir dumanın çıkıp insanlığı kaplaması ve en nihayet Zülkarneyn'in güneşin battığı yere gidilmesi de sâat'in gelecekteki işaretlerinden addedilmiştir. Hadislerde ve rivayetlerde sâat'in öncesinde gerçekleşecek bazı büyük işaretlerden de

¹⁴⁵ Alagaş, *Sona Son Kala*, 148-149.

bahsedilmiştir. Hadislerde veya rivayetlerde dile getirilen belirtiler bu çalışmada paranteze alınmıştır.

Kaynakça

- Akdaş, İhsan. "Cudi ve Tûfan Kelimelerinin Semantik ve Morfolojik Analizi Işığında Tûfan Gerçeği". 607-639. 27-29 Eylül 2013 Uluslararası Hz. Nûh ve Cudi Dağı Sempozyumu, ed. Hamdi Gündoğar vd. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Alagaş, Mehmed. 2012 ve İki Deniz Arası. İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 2010.
- Alagaş, Mehmed. *Sona Son Kala*. İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 2014.
- Allah'ın Kelâmı Nüzûl Sıralı Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl - Tefsiri*. çev. Mehmet Türk. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. *Câmiu's-Sahîh*. Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriye, 1311.
- Çelebi, İlyas. "Ye'cûc ve Me'cûc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çelebi, İlyas. "İslâmiyet'te Deccâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/69-72. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Çelebi, İlyas. "İnşikâku'l-Kamer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çelik, Hüseyin. "Kur'ân'da Dâbbetü'l-Arz". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2013), 41-57.
- Dartma, Bahattin. *Kur'ân ve Arkeoloji*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Dartma, Bahattin. *Nuh Tûfanı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Duman, Mehmet Zeki. *Beyânu'l-Hak / Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*. 3 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- Habenneke el-Meydânî, Abdurrahman Hüseyin. *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*. 15 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "Nûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. "Tûfan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/319-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Hocaoğlu, Mustafa. "Dabbetu'l-Arz: İnsanın Yeniden Dirilişi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/73 (Ekim 2020), 1040-1052.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunûsî, 1. Baskı, 1984.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîru-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe, 2. Baskı, 1999.
- İlhan, Mehmet. "Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Âlem-i Misâl ve İnşikâk-ı Kamerle İlgili Görüşlerine Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Tenkitleri". 577-585. 24-25 Kasım 2007 *Uluslararası Düzceli Muhammed Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*.
- İsfehânî, Râğıb el-. *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân A. Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 4. Baskı, 2009.
- Karaman vd, Hayrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 5. Baskı, 2014.
- Kaya, Aykut. "Arkeolojik Çalışmaların Çağdaş Kur'ân Tefsirine Yansıması: Nûh Tûfanı Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 53-68.
- Kayhan, Mustafa. "Kamerin Nûru ve Kur'ân'da Kamerle İlgili Âyetlerin Meâl ve Tefsirlerinin Değerlendirilmesi". 781-806. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019.
- Kayhan, Mustafa. *Mehmed Âkif'in Eserlerinde Kur'ân ve Tefsir*. Samsun: Üniversite Yayınları, 1. Baskı, 2022.
- Kırca, Celal. "Bahreyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kırca, Celal. "Mecmau'l-Bahreyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/256. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 25 Aralık 2023. <https://www.kitabimukaddes.com>.
- Koç, Mustafa. *Elmalılı Hamdi Yazır'da Kıyâmet Alâmetleri ve Ölüm*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*. 7 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1. Baskı, 2016.
- Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

- Kutluay, İbrahim. "Hz. Nûh ve Tûfanla İlgili Rivayetlerin Hadis Tekniği Açısından Değeri ve Bu Rivayetlere İsrâiliyâtın Tesiri". 295-318. 27-29 Eylül 2013 Uluslararası Hz. Nûh ve Cudi Dağı Sempozyumu. ed. Hamdi Gündoğar vd. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Hişâm Semîr Buhârî. 20 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan vd. 10 Cilt. İstanbul: Tayf Yayıncılık, 1. Baskı., 2016.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ el-. *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Heyet. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı, 1991.
- Muhammed Ali, M. Atıyye. *Fekad Cae Eşrâtuhâ*. Riyâd: Ramâdî lin-Neşr, 2. Baskı, 1997.
- Öztürk, Mustafa. "Zülkarneyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/564-567. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1981.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. "Kur'ân ve Arkeoloji Işığında Hz. Nuh ve Tûfan Olayına Yeni Bir Yaklaşım". 197-203. *İslâmî Araştırmalar* 9/1-4. Ankara 1996.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-. *Sirâcü'l-Münîr fi'l-Îâne alâ Ma'rifeti Meânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr*. 4 Cilt. Mısır: Bulak Matbaası, 1285.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. thk. Abdullah b. A. et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tanyu, Hikmet. "Cûdî Dağı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/79-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Batşe-i Kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, Necdet. "Kur'ân-ı Kerim'de Dâbbe". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2010), 157-190.
- Veli, Haşim. "Kiyâmet Alâmetleri". sad. Kâmil Çakın. *Dini Araştırmalar* 6/16, Ağustos 2003.

- Yakut, Muhammed Süleyman. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, trs.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kiyâmet Alâmetleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/522-525. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yurdağür, Metin. "Duhân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yüceer, İsa. "Hz. Nuh'un Tevhid Çağrı Yöntemi". 359-382. 27-29 Eylül 2013 Uluslararası Hz. Nûh ve Cudi Dağı Sempozyumu, ed. Hamdi Gündoğar vd. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Zemaşerî, Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-. *Keşşâf an Hakâiki Ğavâmızı't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Tevil Keşşâf Tefsiri*. çev. Necdet Çağıl vd. ed. Murat Sülün. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1 Baskı, 2020.
- <https://www.insandergisi.com/yecuc-ve-mecuc-seddi-107h.html>.